

УДК159.923.2

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЕКТУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ЖІНКАМИ

Мазурик В.М., здобувач
кафедри загальної психології та психології розвитку особистості
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

У статті проаналізовано становлення поняття «життєвий шлях» у психології. Визначено, що проблема проектування суб'єктивної картини життєвого шляху є актуальною для сучасної психологічної науки. Відзначено особливості проектування життєвого шляху жінками у віці ранньої дорослості (20–45 років) і жінок у віці середньої дорослості (40–60 років).

Ключові слова: життєвий шлях, постнекласична особистість, проектування, жінки ранньої та середньої дорослості.

В статье проанализировано становление понятия «жизненный путь» в психологии. Определено, что проблема проектирования субъективной картины жизненного пути является актуальной для современной психологической науки. Установлены особенности проектирования жизненного пути женщинами в возрасте ранней зрелости (20–45 лет) и женщин в возрасте средней зрелости (40–60 лет).

Ключевые слова: жизненный путь, постнеклассическая личность, проектирование, женщины ранней и средней зрелости.

Mazurik S.A. FEATURES OF WOMEN' LIFE PATH PLANNING

The article analyzes the evolution of life path concept in psychology. It was determined that the problem of designing a subjective picture of the life path is relevant for the modern psychological science. Features of the lifepath planning of women in the age of early adulthood (20–45 years) and women in the age of middle of adulthood (40–60 years) were determined.

Key words: life, postnonclassical identity, planning, women in early and middle adulthood.

Постановка проблеми. Сучасність є швидкою, експансивною, випадковою. У таких умовах особистість не може бути пасивним виконавцем чужої волі й пасивним спостерігачем, вона повинна бути «настроєною на динамічний соціум» (Т. Титаренко), виявляти себе, впливати на те, що відбувається навколо та з нею. Постнекласична особистість постійно перебуває в процесі становлення. Наявність власного проекту життя є однією з основних ознак особистісного самоздійснення. Останніми роками накопичилося досить багато матеріалу, який свідчить, що діяльність людини зумовлюється моделлю її уявлень про власне майбутнє життя (А. Большакова, О. Кронік, Є. Головаха, М. Толстих, Т. Титаренко, Р. Ахмеров, В. Чудновський, П. Яничев та інші). П. Яничев указує, що психологічне майбутнє мотивує психологічне теперішнє й надає цінності чи знецінює його, а також зіставляється з минулим, приймається як наступність і розвиток минулого або як його відкидання та заперечення. Проблема проектування суб'єктивної картини майбутнього життєвого шляху, образу бажаного майбутнього посідає особливе місце в рамках наукової школи «Психологія часу» Д. Елькіна – Б. Цуканова, конкретизується в актуальній науковій темі «Розвиток особистості в рамках просторово-часової організації життєвого

шляху», є актуальною для сучасної психологічної науки.

Ступінь розробленості проблеми. Уважається, що становлення уявлень про життєвий шлях особистості починається з поглядів П. Жане. Ученим зроблена спроба розглянути психологічну еволюцію особистості в реальному часовому протіканні, співвіднести вікові фази й біографічні ступені життєвого шляху, пов'язати біологічне, психологічне та історичний час у єдиній системі координат еволюції особистості [6]. Однак найбільшою за своїм теоретичним потенціалом була постановка проблеми життєвого шляху Ш. Бюллер, яка наголошувала на важливості життєвого планування, прогнозування, передбачення. К. Абульханова й Т. Березіна відзначають, що Ш. Бюллер запропонувала аналізувати життєвий шлях в одиницях подій, «проте їй не вдалося пов'язати зовнішні події з внутрішніми; а тим самим суб'єктивний і об'єктивний часи виявилися не співвіднесеними» [4, с. 25]. Іншими словами, Ш. Бюллер спробувала інтегрувати біологічний і психологічний часи життя в єдиній біографічній системі координат. Її концепція виходить із вроджених властивостей свідомості – самовизначення, прагнення до самоздійснення, тлумачених як основні рушійні сили розвитку особистості. У роботах Ш. Бюллер не розкривається також і суспільно-історична детермінація



життя людини, на важливість якої вказував Б. Ананьєв [1]. С. Рубінштейн уважав, що життєвий шлях людини, його вузлові моменти й поворотні етапи пов'язані з подіями [10]. Б. Ананьєв розділив події на 2 типи: події навколишнього середовища, події поведінки людини в середовищі. До подій середовища, на думку Н. Логінової, належать події, що відбулися в житті людини не з ініціативи суб'єкта життя. Події поведінки людини – це події, пов'язані зі ствердженням або запереченням будь-яких цінностей. Н. Логінова додала третій тип – буття внутрішнього життя, що становить духовну біографію людини [7].

Б. Ананьєв підійшов до дослідження проблеми життєвого шляху з позиції «історичної», «динамічної», «процесуальної» теорії особистості. На його думку, життєвий шлях людини – це історія формування та розвитку особистості в певному суспільстві, сучасника певної епохи й однолітка певного покоління [1]. Поняття «суб'єктивна картина життєвого шляху» (далі – СКЖШ), яке ввів учений у психологію, операционалізовано в причинно-цільовій концепції психологічного часу Є. Головахою та О. Кроніком [5]. Автори концепції показали, що СКЖШ, будучи когнітивно-мотиваційним утворенням, виконує функцію життєвих установок і є формою «існування життєвого задуму людини – готовності до сприйняття й реалізації тих чи інших життєвих змін, що створюють лінію її життя» [5, 7]. Основними компонентами СКЖШ є значущі події життя, уявлення людини про детермінаційні зв'язки між ними – причинні та цільові. Л. Анциферова розглядала життя людини як розгорнуту в часі систему виборів (таку думку ми спостерігаємо у В. Роменця) [2]. В основі цієї системи лежить базальний вибір – між життям і смертю. Кожній людині протягом життя доводиться робити багато екзистенціальних виборів, тобто вони стосуються самої сутності свого існування.

У вітчизняній психології життєвий шлях був об'єктом досліджень А. Большакової, С. Максименко, В. Панка, В. Роменця, Т. Титаренко, В. Татенко.

Життєвий шлях В. Роменець розглядав як серію значущих вчинків, де фінал кожного вчинку є початком наступного. Завдяки вчинкам людина занурюється в глибину життя, піднімаючи пласти, яких не було в її попередній мотивації. Рушійними силами життєвого шляху особистості у зв'язку з спрямованістю людських вчинків є головні мотиви світобачення – центрація й децентрація. Людина, згідно з В. Роменцем, ніколи не може залишатися байдужою до власного життєвого шляху.

В. Панок уважав, що категорія життєвого шляху інтегрує в собі біологічні, соціальні та індивідуально-психологічні чинники й умови розвитку особистості [9]. Учений зазначає та підсумовує, що в психологічному розумінні життєвий шлях особистості – це складна, системно-понятійна багатомірна категорія, що передбачає розкриття індивідуальної історії людини, сукупність подій та обставин індивідуального розвитку особистості [9].

А. Большакова стверджує, що найважливішим завданням суб'єкта життєвого шляху в процесі особистісного самоздійснення є самореалізація як найповніше та найконструктивніше використання закладеного в людині потенціалу [3]. Одним із найважливіших виявів суб'єктності людини є те, що, будуючи свій життєвий шлях, вона керується певною системою уявлень про своє минуле, теперішнє та майбутнє. Механізмом суб'єктної регуляції життєвого шляху є суб'єктивна картина життя – психічний образ, у якому відображені соціально зумовлені просторово-часові характеристики життєвого шляху (минулого, сьогодення й майбутнього), його етапи, події та їх взаємозв'язки.

С. Максименко наголошує, що в сучасній психології постає проблема прогнозування розвитку особистості, життєвого шляху людини. Учений визначає такі важливі моменти. По-перше, для проектування важливим є особистісний чинник – людина як така, що сама прогнозує і здійснює свій життєвий шлях. По-друге, на відміну від реконструкції, проектів-перспектив може бути кілька. Важливими та цікавими є дві форми прогнозування. Перша з них може бути визначена як «прогноз-план» – вірогіднісне передбачення тривалого розвитку людини в певній галузі її активності. Друга форма може умовно визначатись як «прогноз-подія» – вірогіднісне передбачення поведінки людини у випадку, коли відбувається важлива, кардинальна подія, що змінює основні параметри цього шляху [8, с. 158–159].

Мета статті полягає в установленні теоретико-емпіричним шляхом особливостей проектування життєвого шляху жінками різного віку.

Виклад основного матеріалу. З метою вивчення особливостей проектування життєвого шляху жінками, відповідно до завдань дослідження, нами вивчалася особливості проектувань життєвих планів і перспектив у дівчат у віці ранньої дорослості (20–45 років), за Е. Еріксоном, і жінок у віці середньої дорослості (40–60 років). Обрання саме цих вікових категорій досліджуваних зумовлено великим значенням

ранньої дорослості для створення психологічного майбутнього особистості як етапу життєвого самовизначення та побудови найважливіших життєвих планів і перспектив (Н. Бондар, Б. Волков, М. Гінзбург, І. Кон, І. Кулагіна, Б. Лівехуд, А. Петровський, Г. Рудь, Л. Тодорів, П. Янічев та ін.), значенням середньої дорослості в оновленні життєвих цілей і стратегій, оскільки відомо, що в цьому віці трансформується ментальна модель другої половини життя людини.

У дослідженні ми застосували проєктивну методику «Мій життєвий шлях», яка є комплексним способом психологічної діагностики.

У результаті проведеного дослідження ми отримали репрезентації-проєктування життєвого шляху дівчатами у віці ранньої дорослості. Малюнки-проєктування життєвого шляху ми поділили на 4 групи: 1) репрезентації-проєктування у вигляді схеми-скрипту (78%), 2) обмежені проєктування (15%), 3) репрезентації-проєктування «Пори життя жінки» (5%); 4) проєктування-«абстракції» (2%).

На малюнках першої групи наявна ілюстрована послідовність подій свого життя від минулого до майбутнього. У поданих проєктуваннях майбутнє неодмінно буде життєрадісним, буде мати позитивний емоційний тон і пронизане тільки оптимістичними очікуваннями, що узгоджуються з дослідженням З. Кіреєвої, згідно з яким для 43% досліджуваних цього віку найбільш важливим є майбутнє. Відповідно до проєктувань життєвого шляху першої групи, випробувані розуміють життя цілісно – як єдино спрямований неухильний рух до старості, вслід за М. Фуко. Але така стадіальність не пов'язана з реальністю, бо в неї не враховані несподіваності, на які багато кожне життя. Отже, особливістю проєктування життєвого шляху дівчатами цієї групи є лінійна траєкторія життя, яка позитивно забарвлена ігноруванням несподіванок, випадковостей, раптових змін, складностей життя. Крім того, в проєктуваннях не має множинності руху без переважального напрямку, що в постструктуралізмі отримало назву «ризому». Також, імовірно, випробуваними переноситься інтерпретація їхнього позитивного минулого на майбутнє, відомо, що події хронологічного минулого з реалізованими зв'язками в психологічному часі дають сили для подальших досягнень.

Друга група – це обмежені проєктування. Ми назвали їх «Що далі буде?». Вони обмежені навчанням в університеті в теперішній час. У них представлені ретроспективні й сьогоденні інтерпретації. Можливо, в них відбивається насиченість теперішньо-

го часу та більш повноцінне його переживання й переопрацювання, що призводить до глибшого розуміння та інтерпретації власного життєвого досвіду або, ймовірно, до того, що нові стадії життя не конструюються з попередніх, а будуть вибудованими з наявних контекстів – економічних і персональних.

Третя група проєктувань життєвого шляху – «Пори життя жінки». У них ми бачимо демаркацію вікових періодів буття жінки, пов'язаних із фізичними перетвореннями в організмі жінок.

Четверту групу проєктувань ми назвали «Абстракції». Відомо, що кожен рух тісно пов'язаний із відповідними процесами в психіці через рівні побудови рухів центральної нервової системи (згідно з М. Бернштейном), тому нестандартність цих малюнків показує рівень самотності особистості й на певну частку креативності в проєктуваннях власного життєвого шляху.

Отже, у дівчат періоду ранньої дорослості проєктується модель власного життя, яка містить пріоритетні та стереотипні події, характерні для спільноти. Проєктування власного майбутнього відрізняється масштабністю, але слабкою продуманістю, нереалістичним оптимізмом без урахування життєвих обставин і можливостей, які надає суспільство в цей момент. Стратегія бачення власного майбутнього стосується сімейної сфери, професійної самореалізації, дозвілля. Не виявлено мотивації в удосконаленні своєї особистості. Проєктування життєвого шляху знаходиться між раціональної формою прогнозування (життєвою програмою) й ірраціональною формою прогнозування (мрією). Так, за критеріями цілісності й позитивності це є життєва програма, але не враховуються кроки досягнення та вольові зусилля, за критерієм інтимності образу майбутнього й наочності – це мрія.

Аналіз малюнків життєвого шляху жінками у віці середньої дорослості дав нам змогу поділити випробуваних жінок на три групи:

- 1) схеми-ретроспективи (87%);
- 2) схеми-ретроспективи й бажання як форма прогнозування (10%);
- 3) невизначеність майбутнього (3%).

Перша група жінок презентує життєвий шлях у вигляді схем-ретроспектив. У репрезентаціях першої групи представлені події, які вже відбулися в житті, в упорядкованій послідовності від народження до теперішнього часу з такими етапами: народження – дитинство – школа – студентство – заміжжя (народження дітей, розлучення) – професійна діяльність – смерть близьких. Ретроспективні схеми графічно зображу-



ються випробуваними у вигляді лабіринту, змін у природі, сходів, кардіограми. Кожна з означених схем створює власну підгрупу. Особливістю схем-ретроспектив є те, що в них не конструюється майбутнє. У декількох розглядаються наступні роки через зміни в професійній діяльності, відпочинок і подорожі.

Отже, у поданих репрезентаціях життєвого шляху жінки у віці середньої дорослості скоріше презентують обробку історії життя. Вони визначають значущі події індивідуального життя й супутніх їм змін становища в різних життєвих сферах від самого дитинства. За допомогою цих репрезентацій, на думку Ж.-П. Блоссфельда, І. Х'юнінка, вчені дізнаються про значимі події в дитинстві, про освітню і трудову кар'єру, про послідовність форм життя, до яких належать зближення й розставання з іншими людьми, зміну сімейного стану та народження дітей. Як ми бачимо з малюнків жінок, у схемах наявні як позитивні, так і негативні події, які відбувалися в їхньому житті. Кількісний аналіз продемонстрував, що в ретроспективах кількість негативно забарвлених подій (52%) перевищувала кількість позитивних подій (48%). До негативних подій життя жінки зарахували розлучення, смерть близьких (мати, батько), алкоголізм одного з членів родини, в деяких випадках – відвідування дитячого садочка та школи, до позитивно забарвлених – заміжжя, народження дітей, онуків. Позитивно забарвлені події відображають патріархальні цінності українського суспільства: становлення особистості жінки пов'язане передусім із материнством і сім'єю. Коли аналізуєш моделювання життєвого шляху за допомогою схем-ретроспектив, складається враження, що в жінок відрефлексована життєва історія.

Друга група жінок презентує життєвий шлях у вигляді схем, які включають не тільки ретроспективу їхнього життя, а й бажання, що утримують особистість у тонусі спрямованості в майбутнє. На думку І. Березко, самі бажання в їх земній визначеності, предметності, багатоманітності – це місток між теперішнім і найближчим майбутнім особистості, місце, у якому життєвий сюжет має змогу зробити багатоманітний вибір: у якому саме напрямі він буде розвиватися. Бажання, за Т. Титаренко, є ірраціональною формою прогнозування. Бажання – це мотиви поведінки, що характеризуються достатнім усвідомленням потреб. Виникає бажаність предмета, складна взаємозалежність між предметом і бажанням. Із цього моменту починається усвідомлення потреб, процес саморегуляції поведінки. Зародження бажань означає

початок цілеформування. Однак бажання хоча й передбачає усвідомлення мети, проте не містить міркувань щодо засобів її досягнення. До того ж бажання бувають різної інтенсивності, можуть стримуватися і ставати побажаннями. Поява взаємовиключних бажань зумовлює необхідність вибору між ними. Отже, бажання – це такий рівень усвідомлення людиною потреб, коли вона встановила об'єкт потреби, але ще не визначила шляхи її задоволення. До основних бажань, зазначених жінками, належать конкретні бажання (бажання мати дитину, подорожувати), абстрактні бажання («ні в чому собі не відмовляти»).

До третьої групи ми зарахували репрезентації життєвого шляху, які ми зазначили як «невизначеність майбутнього». Така невизначеність, згідно з малюнками випробуваних, виникла в жінок після розлучення. Т. Холмс та Р. Рає зазначають, що з погляду стресогенного впливу розлучення стоїть на другому місці після смерті близької людини. Узагалі розрив шлюбних відносин – це не просто зміна сімейного статусу людини, він зумовлює зміну всього устрою життя. Це одне з найсильніших потрясінь у житті людини, яке суттєво впливає на все її подальше життя. Розлучена жінка, залишившись одна з дітьми, змушена самотійно вирішувати багато економічних та емоційних проблем. За розлученням слідує зміна смаків і звичок, взаємин із друзями та знайомими, з якими спілкувалися колишні чоловік і дружина, переживання почуття вини, ураженої гордості, біль та образа й багато чого іншого. Усе це гнітюче діє на жінку, збільшуючи й без того її неблагополучний емоційний стан. О. Донець продемонструвала, що розлучені жінки меншою мірою усвідомлюють власне життя, є менш цілеспрямованими, більш дискретно сприймають свій життєвий шлях, менш задоволені якістю самореалізації, менш гнучкі в реалізації власних цінностей, взаємодії з людьми та здатності адекватно реагувати на зміну ситуації, меншою мірою схильні сприймати себе такими, якими вони є, демонструють зневіру у власні сили контролювати події власного життя й фаталізм, не схильні брати на себе відповідальність за події в сімейному житті та невдачі. Усе це негативно позначається на сприйнятті себе. Відомо, що жінка після розлучення переживає декілька стадій, згідно з моделлю Кюблер-Росс: заперечення; озлоблення; переговори; депресія; адаптація до умов життя, що змінилося. Імовірно, наші випробувані жінки перебувають на останній стадії, визначаючи «початок життя по-новому», «переосмислення».

Висновки. Підсумовуючи, можна зазначити, що проектування життєвого шляху в жінок у віці середньої дорослості має такі особливості: ретроспективність, невизначеність майбутнього й реалізація бажань. Ретроспективність виявляється у відображенні значимих подій в історії життя жінки та соціокультурному середовищі. Невизначеність майбутнього притаманна жінкам, які переживають ситуацію після розлучення, але вони бажають досягнути невизначеність. Загалом це інша форма моделювання бажаного майбутнього, в якій переважно немає спрямованості на певні цілі самовдосконалення.

Отже, у жінок періоду ранньої дорослості проектується модель власного життя, яка містить пріоритетні і стереотипні події, характерні для спільноти. Проектування власного майбутнього відрізняється масштабністю, але слабкою продуманістю, нерелістичним оптимізмом. Стратегія бачення власного майбутнього стосується сімейної сфери, професійної самореалізації, дозвілля. Не виявлено мотивації в удосконаленні своєї особистості.

Перспективи подальшого дослідження полягають у вивченні особливостей проектувань життєвого шляху наркозалежними.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. // Избр. психол. труды : в 2 т. – М. : Педагогика, 1980. – Т. 1. – 1980. – С. 16–178.
2. Анцыферова Л.И. К психологии личности как развивающейся системы / Л.И. Анцыферова // Психология формирования и развития личности. – М. : МГУ, 1981. – С. 3–18.
3. Большакова А.М. Психология личностной реализованности субъекта жизненного шляху : [монографія] / А.М. Большакова ; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2011. – 311 с.
4. Бюллер Ш. Жизненный путь человека / Ш. Бюллер, Ф. Масарик [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ecsocman.edu.ru/data/429/673/1219/Mesherkina_EU.pdf.
5. Головаха Е.И. Психологическое время личности / Е.И. Головаха, А.А. Кроник. – К. : Наукова думка, 1984. – 207 с.
6. Жане П. Эволюция памяти и понятие времени / П. Жане // Хрестоматия по общей психологии: психология памяти. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1981. – С. 85–92.
7. Логинова Н.А. Жизненный путь человека как проблема психологии / Н.А. Логинова // Вопросы психологии. – 1985. – № 1. – С. 103–109.
8. Максименко С.Д. Психология личности : [підручник] / С.Д. Максименко, К.С. Максименко, М.В. Папуча. – К. : ТОВ «КММ», 2007. – 296 с.
9. Панок В.Г. Психология жизненного шляху личности : [монографія] / В.Г. Панок, Г.В. Рудь. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 280 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/29_14.pdf.
10. Рубинштейн С.Л. Человек и мир / С.Л. Рубинштейн // Проблемы общей психологии. – М. : Педагогика, 1973. – С. 255–385.
11. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності : [монографія] / Т.М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.